

Xabiba BERDIYEVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti katta o‘qituvchisi
E-mail: berdievahabiba@gmail.com
Dilnoza MURATOVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti dots v.b., PhD
Durdona MALIKOVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti o‘qituvchisi

TDPU professori, b.f.d G.Shaxmurova taqrizi asosida

INCLUSIVE EDUCATION IN UZBEKISTAN AND ITS ROLE IN SOCIETY DEVELOPMENT

Annotation

This article discusses that inclusive education is a convenient, effective and comprehensive form of education for people with disabilities and children with special needs. The development of inclusive education in Uzbekistan, its legal framework, reforms carried out in preschool, school and higher educational institutions, as well as the prospects for this education and its role as an important factor in the formation of positive relations in society are discussed.

Key words: Inclusive education, disabled children, equal rights, opportunity, limitation, specialist, teacher, law, development.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ И ЕЁ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация

В данной статье рассматривается, что инклюзивное образование – это удобная, эффективная и комплексная форма обучения для людей с ограниченными возможностями и детей с особыми потребностями. Обсуждаются развитие инклюзивного образования в Узбекистане, его нормативно-правовые основы, реформы, проводимые в дошкольных, школьных и высших учебных заведениях, а также перспективы этого образования и её роль как важного фактора формирования положительных отношений в обществе.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, дети-инвалиды, равные права, возможность, ограничение, специалист, педагог, право, развитие.

O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA’LIMNING RIVOJLANISHI VA UNING JAMIYAT TARAQQIYOTIDA TUTGAN O‘RNI

Аннотация

Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim imkoniyati cheklangan shaxslar va maxsus ehtiyojli bolalar uchun qulay, samarali va keng qamrovli ta’lim shakli ekanligi yoritib berilgan. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi, huquqiy-meyoriy asoslari, maktabgacha, maktab va oliy ta’lim muassasalarida olib borilayotgan islohotlar va ushbu ta’limning istiqbollari hamda jamiyatda ijobiy munosabatlarni shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilishi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, nogiron bolalar, teng huquqlilik, imkoniyat, cheklanganlik, mutaxassis, o‘qituvchi, qonun, rivojlantirish.

Inklyuziv atamasi fransuzcha inklusif – o‘z ichiga oluvchi, lotincha include – o‘z ichiga olmoq, kiritmoq ma’nolarini anglatadi. Inklyuziv ta’lim – shunday ta’lim shakli, bunda bolalarni bir-biridan ajratuvchi to‘siqlarni bartaraf etishga, ularning yoshi, jinsi, diniy va ijtimoiy kelib chiqishi, rivojlanishdan orqada qolishi va iqtisodiy ta’minlanganlik darajasidan qat’iy nazar, umumta’lim jarayoniga to‘liq uyg‘unlashtirishga qaratilgan. Imkoniyati cheklangan bolalarni ta’lim-tarbiyaga bo‘lgan ehtiyojlarni qondirishga mos bo‘lgan siyosatni ishlab chiqish inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlashning asosidir.

Inklyuziv ta’limning maqsadi alohida ehtiyojli bolalarning umumiy ta’limga va jamiyat hayotiga qo‘shilishi uchun ijtimoiy, fiziologik va psixologik to‘siqlarni bartaraf etishdir. Ushbu turdagi ta’lim amaliyoti har bir o‘quvchining individualligini qabul qilish g‘oyasiga asoslanadi. Shuning uchun jarayonni shunday tashkil qilish kerakki, har bir alohida ehtiyojli bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish va inklyuziv ta’limni rivojlantirishga e’tibor beradigan individual ta’lim dasturidir [1]. Alohida yordamga muhtoj bo‘lgan bolalar ham o‘z sog‘lom tengdoshlari qatori umumta’lim tizimida ta’lim olish huquqiga ega. Inklyuziv ta’limda o‘qitish usullari takomillashtiriladi hamda ta’lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etiladi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga individual ta’lim dasturlarini o‘zlashtirishda maxsus pedagoglar va tyutorlar (yordamchi pedagog xodimlar) yaqindan yordam beradilar.

“Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun ushbu soha taraqqiyotida, hech shubhasiz, yangi ufqlarni ochib beradi. Qonunga muvofiq, ta’lim olishning masofaviy, inklyuziv shakllari joriy qilindi, ta’lim tashkilotlariga xorijiy muassasalar bilan qo‘shma fakultet va o‘quv markazlari tashkil qilishga ruxsat etildi. Shuningdek, o‘qituvchilarga mualliflik dasturi va o‘qitish uslublarini joriy etish, zamonaviy pedagogik shakllar, o‘qitish va tarbiya usullarini erkin tanlash huquqi berildi [2].

Inklyuziv ta’lim majburiy bo‘lmagan ta’lim inklyuziyasi sharoitida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga individual ko‘mak berish hisoblanadi.

Sharq mutaffakkirlari tomonidan qoldirilgan boy me’rosni inklyuziv ta’lim falsafasi, mafkurasi va madaniyati uyg‘unligida o‘rganish davr talabidir. Zero, tarixiy manbalar milliy pedagogika fanini rivojlantirish, jumladan alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga jalb qilishda poydevor vazifasini o‘taydi. Markaziy Osiyo davlatlari tarixi haqidagi ilk yozma manba «Avesto»dagi qarashlar nogironlikni davolash, uning oldini olish, aholi orasida tibbiy madaniyatni oshirishga qaratilgan bo‘lib, yoshlar jismoniy va aqliy jihatdan etuk bo‘lib o‘sishlari lozim, deb ko‘rsatgan [3]. Abu Nasr Forobiy «Fozil odamlar shahri» risolasida insonlar jamoasining kelib chiqish sabablarini odamlarning jamoa bo‘lib yashash ehtiyojlaridan izlagan. «Har bir inson tabiatan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko‘p narsalarga muhtoj bo‘ladi, ularga ega bo‘lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug‘iladi [4].

XI asrning buyuk mutafakkiri Yusuf Xos Hojib «Qutadg'u bilig» («Saodatga boshlovchi bilim») asarida inson uchun buyuk baxt farzand ko'rish va unga tarbiya berish, shuning bilan birga uning tarbiyasi har bir ota-onaga katta mas'uliyat yuklashini ta'kidlab o'tgan. Barchamizga malumki, yoshlar olayotgan ta'lim-tarbiya qanchalik sifatli, samarali bo'lsa, davlatimiz shuncha yuksaladi, rivojlanadi, gullab yashnaydi [5]. Shuningdek, buyuk mutafakkir Abu Ali ibn Sino har bir ota-ona uchun farzandining tarbiyasi oilaning birlamchi vazifasi ekanligini alohida ta'kidlab o'tgan, onalarga bola tarbiyasini ma'lum izchillik va tartib bilan olib borish borasida maslahatlar, otalarning burch va vazifalari ko'rsatilgan.

Mir Alisher Navoiy o'z asarlarida insonlar dunyoda bir xil bo'lib tug'ilmashliklari, ularning qanday shaxs bo'lib yetishishi ko'proq tarbiyaga bog'liqligi, bunda jamoaviy tarbiyaning ahamiyati muhimligi ta'kidlanadi. Shuningdek, ta'lim va tarbiya jarayonida Abdulla Avloniyning shaxs shakllanishiga salbiy ta'sir etuvchi omillar haqidagi fikrlari asrlar osha o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

O'zbekiston Respublikasida eng muhim vazifalardan biri bu alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirish, shuningdek ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlashdir.

Bundan tashqari, hozirda ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar va "Mehribonlik" bolalar uylari moddiy-texnik bazasini mustahkamlashga qaratilgan davlat dasturlari ishlab chiqilgan. O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi vazirligi, "Sen yolg'iz emassan" jamg'armasi, Respublika bolalar ijtimoiy moslashish markazi forum tashkilotchilarining maqsadi kelajakdagi inklyuziv ta'lim haqidagi tushunchalarni jamoatchilik orasida shakllantirishdan iboratdir.

BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida 2017-yil sentabr oyida Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan taklifiga binoan "Yoshlar huquqlari to'g'risida"gi Xalqaro Konvensiya loyihasi ishlab chiqildi. "Yoshlar huquqlari bu eng avvalo birinchi navbatda, ularning tinch va sog'lom yashashi hamda ta'lim olishga bo'lgan huquqlari hisoblanadi. Unib-o'sib kelayotgan yosh avlodlarimizning barkamol bo'lib voyaga yetishi, sifatli va mukammal ta'lim olishini ta'minlash biz uchun hamisha ustuvor vazifa hisoblanadi".

Bosh Qomusimizning 41-moddasi hamda Yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonun (2020-yil 23-sentabr) 5-moddasiga asosan ta'lim olishda barcha teng huquqlidir. Bu qonun inklyuziv talim tushunchasi kiritilganligi bilan ham avvalgi tahrirdan farqlanib, bu qonunga muvofiq inklyuziv ta'lim sohasidagi vakolatli organ sifatida Vazirlar Mahkamasi belgilangan. Shu nuqtai nazardan mamlakatimizda ta'limning inklyuziv shaklini ham birdek rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. 1990-yildan boshlab maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida jahon miqyosidagi bir qator deklaratsiya va qarorlar qabul qilingan. Ushbu sohada qabul qilingan qarorlar jahonning ko'plab davlatlari tomonidan e'tirof etildi. 2006-yilda BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi (UNCPRD) qabul qilindi. 2009-yil 27-fevralda bu hujjat mamlakatimiz tomonidan ratifikatsiya qilingan. Ushbu Konvensiyaning 24-moddasida: "Ishtirok etuvchi davlatlar nogironlarning ta'lim olish huquqini e'tirof etganlar. Ishtirok etuvchi davlatlar ushbu huquqni kamsitmasdan va imkoniyatlar

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni nomlash usullari

Insonparvarlik nuqtayi nazaridan imkoniyati cheklangan bolalarni quvidagi atamalar bilan nomlanishi	Imkoniyati cheklangan bolalar tushunchasiga metodik izoh
Imkoniyati cheklangan bola	Umumiy tushuncha bo'lib, barcha turdagi imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan ishlatiladi
Maxsus yordamga muhtoj bola	Umumiy tushuncha bo'lib, barcha turdagi imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan ishlatiladi
Aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bola	Bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida aqliy rivojlanishi turg'un buzilgan bolalar
Ko'rishda muammosi bo'lgan bola	Ko'rish qobiliyati, ko'rish o'tkirligi qisman buzilgan yoki keskin pasaygan - ko'zi ojiz yoki zaif ko'riuchi bolalar
Harakatlanishida muammosi bo'lgan bola	Tayanch harakat a'zolari faoliyatida buzilishlar bo'lgan bolalar
Eshitishda muammosi bo'lgan bola	Eshitish qobiliyati qisman yoki keskin pasaygan - zaif eshituvchi hamda kar bolalar

Inklyuziv ta'lim bu kelajakka haqiqiy yo'l bo'lib, barchaning ilm olish imkoniyatiga ega bo'lishi, butun hayoti davomida o'zi va jamiyat uchun bilimga asoslangan sifatli yangi hayotni yaratishdir.

tengligi asosida amalga oshirish maqsadida barcha darajalarda inklyuziv ta'limni davomiy o'qitilishini ta'minlaydi" deb belgilangan.

Jamiyatimizning bir bo'laki bo'lgan maxsus yordamga muhtoj bolalar va o'smirlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ta'lim-tarbiya berish, kasb-hunarga yo'naltirish, sog'lom bolalar qatori o'z qobiliyati va imkoniyatlaridan foydalana oladigan, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lgan inson bo'lib voyaga yetkazish davlatimizning ustivor vazifalaridan biri bo'lib hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni joriy qilish ishlari dastlab 1996 yilning noyabr oyida Respublika seminari o'tkazilishi bilan amalga oshirila boshlangan. Ushbu seminar BMTning YUNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Milliy komissiyasi tashabbusi asosida Toshkentda "Maxsus ta'lim sohasida inklyuziv usullar" mavzusida Xalq ta'limi vazirligi, Respublika ta'lim markazi bilan hamkorlikda amalga oshirilgan. 1998 yilning oktabr oyida xalqaro YUNESKO tashabbusi bilan Buxoro shahrida yirik konferensiya o'tkazilgan. Unda alohida yordamga muhtoj bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, rehabilitatsiya qilish, ta'limga jalb qilish, moddiy-texnik bazalar bilan ta'minlash va ularni to'laqonli jamiyatga moslashtirishga oid turli tashkiliy-uslubiy ishlarni amalga oshirishda Markaziy Osiyoda ko'p tarmoqli aloqalar o'rnatish maqsadida tashkil etilgan [6].

Respublikamizda 2020 yil sentabr oyida yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida" gi qonun tasdiqlanishidan avval O'zbekiston Respublikasi nogironlar assotsiatsiyasi mutaxassislari bilan birga qonun loyihasining inklyuziv ta'lim tamoyillariga muvofiqligi bo'yicha tahlil o'tkazilgan. Qonunning 20-moddasida jismoniy, aqliy, sensor va ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish masalalari belgilangan. Ushbu qonunda belgilangan vazifalarni to'laqonli bajarish maqsadida 2020 yil 13 oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4860-son qarori hamda Vazirlar Mahkamasi 2021 yil 12 oktabrda «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida»gi 638-son qarorlari ishlab chiqildi. 2021-2022 o'quv yilida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning 24 foizini inklyuziv ta'lim bilan qamrab olish rejalashtirilgan. 2025 yilga borib bu ko'rsatkich 40 foizga yetishi nazarda tutilgan.

Maktab ta'limiga ilg'or xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqilgan Milliy o'quv dasturini to'laqonli joriy etish uchun mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan yaratilgan zamonaviy darsliklardan foydalanish, shuningdek, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning maktabgacha va maktab ta'limi tizimiga integratsiyasini kuchaytirish hamda inklyuziv ta'lim jarayonlarini jadallashtirish ishlarini amalga oshirish nazarda tutilgan [7]. Bir qator tadqiqotchilar (D.V. Zaitsev, I.L. Loshakova, P.V. Romanov, E.R. Yarskaya Smirnova) oddiy maktab o'quvchilarining alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga nisbatan munosabatlarni tahlil qildilar. Bundan shunday xulosa qilindiki, sog'lom bolalar harakat-tayanch tizimi kasalliklariga chalingan tengdoshlariga bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lishadi. Eshitish va ko'rish tizimi buzilishi bilan bog'liq bo'lganlarga esa kamroq e'tibor ko'rsatishadi. Eng past tolerantlik darajasi esa aqliy zaif bolalarga nisbatan belgilangan [8].

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni nomlash usullari

Insonparvarlik nuqtayi nazaridan imkoniyati cheklangan bolalarni quvidagi atamalar bilan nomlanishi	Imkoniyati cheklangan bolalar tushunchasiga metodik izoh
Imkoniyati cheklangan bola	Umumiy tushuncha bo'lib, barcha turdagi imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan ishlatiladi
Maxsus yordamga muhtoj bola	Umumiy tushuncha bo'lib, barcha turdagi imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan ishlatiladi
Aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bola	Bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida aqliy rivojlanishi turg'un buzilgan bolalar
Ko'rishda muammosi bo'lgan bola	Ko'rish qobiliyati, ko'rish o'tkirligi qisman buzilgan yoki keskin pasaygan - ko'zi ojiz yoki zaif ko'riuchi bolalar
Harakatlanishida muammosi bo'lgan bola	Tayanch harakat a'zolari faoliyatida buzilishlar bo'lgan bolalar
Eshitishda muammosi bo'lgan bola	Eshitish qobiliyati qisman yoki keskin pasaygan - zaif eshituvchi hamda kar bolalar

Ta'lim sohasidagi ingliz mutaxassisi T. But shuni qayd etadiki, umumiy ta'lim maktabida muhitni o'zgartirmasdan alohida ehtiyojli bolalarni jalb etishning iloji yo'q. O'quvchilarning turlicha toifada bo'lishi, ularning har biri maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega ekanligini ta'kidlaydi [9]. Muayyan

sabablarga ko'ra ruhan yoki jismonan imkoniyati cheklangan insonlarni jamiyatdan alohida e'tiborsiz holda ajratib qo'yish mumkin emas. Imkoniyati cheklangan bolalar bilan tarbiyaviy, rivojlantiruvchi ishlarni olib borish, ijtimoiy jamiyatga moslashtirish, imkoniyatlaridan foydalanib o'z-o'ziga xizmat qila oladigan va jamiyatga ma'lum darajada foydasi tegadigan qilib voyaga yetkazish har bir davlatning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Zero, prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning ta'biri bilan aytganda "Har qanday xalqning ma'naviyati shu jamiyatda yashovchi nogironlarga bo'lgan e'tibori bilan ham belgilanadi". Davlatimizning ustuvor vazifasi yosh avlodni aqlan teran, jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk va har tomonlama rivojlangan komil inson qilib voyaga yetkazishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ4860-son qarori bilan tasdiqlangan "2020–2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi"da alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo'yicha quyidagi vazifalar belgilandi:

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim oladigan ta'lim muassasalari binolariga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish va tasdiqlash;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalarini zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish uchun inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish, umumta'lim muassasalarini maxsus moslamalar, shuningdek tegishli kadrlar bilan ta'minlash;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning moslashishi va integratsiyasi uchun maktab-internatlarni bosqichma-bosqich maxsus jihozlar bilan ta'minlash va boshqalar [10].

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda inklyuziv ta'limning ahamiyati shundan iboratki, alohida ehtiyojga muhtoj bo'lgan bolalarni ilk yoshidanoq oddiy bolalar qatorida sifatli

ta'lim olishlarini ta'minlagan holda bolada ruhiy va jismoniy hissiyotlarini hamda harakatlarini rivojlantirishdir. Inklyuziv ta'lim alohida ehtiyojga muhtoj bo'lgan bolalar quyidagi imkoniyatlarni beradi, ya'ni:

- o'z imkoniyatlarini o'zlari uchun kashf etadilar;

- o'zlarini barcha bilan bir xil hisoblay boshlaydilar;

- ta'lim olishga bo'lgan qiziqishi ortadi;

- o'zlarida mustaqil harakatlanishga bo'lgan ishonch ortadi; dunyoqarashi kengayib, hayotiy tajribasi ortadi.

O'zbekistonda inklyuziv ta'lim rivojlanishi davom etmoqda. Davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar, sohaga tegishli qonunlar, o'qituvchilarni tayyorlash, jamiyatda ijtimoiy ongni oshirish, zarur shart-sharoitlarni yaratish va yaxshilash kabi yo'nalishlar ushbu ta'lim jarayonni qo'llab-quvvatlaydi. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish jamiyatda o'zaro tenglik, hurmat, ijtimoiy adolatni ta'minlash va shunday ta'lim muhitini yaratishga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning maktabgacha va maktab ta'limi tizimiga integratsiyasini kuchaytirish hamda inklyuziv ta'lim jarayonlarini jadallashtirish nazarda tutilgan [11].

O'zbekistonda alohida ehtiyojga muhtoj bo'lgan shaxslar uchun ta'lim olish borasida salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu shaxslarni yanada rivojlantirish va ularga sharoit yaratish uchun qonunchilik bazasi yaratilib, 2020–2025 yillar uchun Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontsepsiyasi ishlab chiqilgan. Shu munosabat bilan oliy ta'lim pedagog kadrlari uchun "Oliy ta'limda inklyuziv ta'limni tashkil etish asoslari" bo'yicha masofaviy kurslar tashkil etildi. Bu esa ushbu ta'lim sohasi bo'yicha bilim va ko'nikmalarni yanada oshirishda katta ahamiyatga ega bo'ldi.

Shunday qilib, alohida ehtiyojga muhtoj bo'lgan bolalar va yoshlarni o'qitishda maktabgacha, maktab hamda oliy ta'lim muassasalarining bu tizimga tayyorligi katta ahamiyatga ega. Buning uchun inkluziv ta'limga o'tishda asosan milliy mafaatlarni va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda alohida ehtiyojga muhtoj bo'lgan yoshlarni ta'lim olishida mavjud to'siqlarni bartaraf etishga e'tibor qaratish lozim.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi va maxsus ehtiyojli bolalar uchun ahamiyati. To'lanboyeva D.Z. Xusanov A.A. Mejdunarodniy nauchniy jurnal № 17 (100), chast 2 «Nauchniy impuls» Yanvarya, 2024.
2. O'zbekiston respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimidagi nutqi. 2020-yil 30-sentabr.
3. X.E.Rustamova, N.K.Stojarova, Sh.A.Abdurashitova, Q.CH. Nurmamatova. Tibbiyot tarixi [Matn]: o'quv qo'llanma/. X.E. Rustamova va boshq. - Toshkent. «O'zkitobsavdo» nashriyoti, 2020.
4. Qurbonova O.U. Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida ta'lim-tarbiya masalari. BuxDU ILMIIY AXBOROTNOMASI jurnali, 2018, № 2.
5. Yusuf Xos Hojibning "Qutqadg'u bilig" asarida–boshqaruv san'ati Alibekova H.S., Xolmo'minov M. Z. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal / ISSN 2181-063X Volume 4 Issue 2 / April 2023.
6. O'zbekistonda ta'lim sohasidagi islohotlar: inklyuziv ta'lim va yangicha pedagogik yondashuvlar. Mansurov U. J. Academic research in educational sciences volume 2 | Issue 6 | 2021.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022 y. PF-134-son "2022-2026 yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
8. Самохин И.С., Соколова Н.Л., Сергеева М.Г. Путь к общему инклюзивному образованию в современной России: от «Ковчега» до закона // Научный диалог. – 2016 – №7 (55). – С.280–299.
9. Бут Т. Политика включения и исключения в Англии: В чьих руках сосредоточен контроль? // Социальная эксклюзия в образовании: Хрестоматия по курсу/ Сост. III. Рамон, В. Шмидт; Московская высшая школа социальных и экономических наук. М., 2003.
10. «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4860-son qarori.
11. BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi(UNCPRD) 2006-yil 13-dekabr.